

Tomas Forser samtalar med Per Nyström

Ur *Ord & Bild* nr 7 1972 (något förkortad) [Noterna tillagda av MF]

När Tage Erlander i skriftlig form minns 30-talets Lund står den akademiska miljön i skymundan. Ändå är det i universitetets Lund vid denna tid som marxismen för första gången här i landet prövas som vetenskap och förklaringsmodell. I väsentliga avseenden väntar alltså 30-talets Lund fortfarande på sin beskrivning. Vad var det då i lundamiljön som skapade denna radikalism och som ledde till Marx-studier och utmaningar mot en borgerlig vetenskapssyn?

Där fanns naturligtvis traditionen; radikalismens Lund var gammalt. Och det var en radikalism som alltid stått arbetarrörelsen nära. Bengt Lidforss och Ernst Wigforss är båda representanter för denna tradition. Men sen tillkommer förstås det specifika i tidsmiljön. Lunds geografiska läge gjorde kontakterna med Tyskland naturliga och Weimarrepubliken var en mycket väsentlig period i vår bildningsgång. De tyska tidningarna nådde oss lika snabbt som de från Stockholm. Weimarrepublikens estetiska radikalism där expressionismen dominerade, tillhörde den andliga miljö vi levde i. Och med denna närbild med Tyskland följde att vi noga registrerade den utveckling mot katastrof som sen följde. Först den stora ekonomiska krisen, sen nazismen och maktövertagandet. Skeendena tvingade vår radikalism allt mer bort från estetikens område till de rent vetenskapliga och politiska. Och i studenternas Sverige ledde krisen till akademikerarbetslöshet. Det var naturligtvis en grundläggande orsak till ett växande intresse för det samhälle man levde i.

Men kontakten med arbetarrörelsen fanns hos många av oss redan tidigt. Jag kom till Lund - 24, men då hade jag här i Göteborg tidigare samma år haft kontakt med Frihetsfacklan, en radikal klubb inom ungdomsförbundet, som senare blev "Strömmare". Partiansluten socialdemokrat blev jag några år senare i Lund. Allt detta hör till. Marx-studierna var alltså rätt naturliga konsekvenser i den miljön och i den tidsutvecklingen.

Kanske kan man se något av den utveckling du skisserar, i er tidskrift Ateneum. Under två korta år mellan 1933 och 1935, tillryggaläggs där en avsevärd sträcka, från inledningsnumrens studentradikalism till de avslutande numrens marxistiska analyser och anti-fascistiska kampställning.

Nu är det väl tveksamt om man skall räkna numren från våren -33 till samma tidskrift. Förhållandet var ju det att Per Meurling och jag satt i redaktionen för Lundagård 1932. Lundagård var då radikalernas tidning. Om jag minns rätt kandiderade sen både Sven Hartman och Fredrik Stjernman till Lundagårdsredaktionen. Men samtidigt började kåren, i takt med händelserna i Tyskland, att svänga högerut. Hartman och Stjernman slogs ut i redaktionsvalet. I stället kom då Åke Ohlmarks till Lundagård. I den situationen startade Hartman och Stjernman ett replikorgan, alltså en studenttidning ägnad åt polemik mot Lundagård. Och dom kallade sin tidning för *Ateneum*. Där var tonen rätt studentikos. Snart övergavs emellertid det arbetet. Det kändes väl meningslöst att offra krafterna på en sådan mottidning. I stället tog de nu initiativet till att starta en ny tidskrift, en marxistisk tidskrift. Kontakterna blev då naturliga eftersom det vid denna tid redan pågick ett Marx-studium i Lund. Vi hade sen någon tid ett marxistiskt seminarium, där i huvudsak clartéister från institutionerna för historia, nationalekonomi och litteraturhistoria deltog. Den arbetsamma tekniska organiseringen av tidskriften stod Hartman och Stjernman för. Men till redaktionen knöts dessutom litteraturhistorikern Allan Hagsten, Meurling och jag. Den *Ateneum* som då skapades hade få likheter med den föregående vårens tidskrift. Det var en uttalat marxistisk vetenskaplig tidskrift vi nu sökte skapa.

Men sen är det väl riktigt att också den marxistiska *Ateneum* genomgår en viss utveckling. Kanske tappade vi något intresset för den estetiska avantgardismen i takt med fascismens tillväxt. Antifascismen tycktes oss inte ha råd med detta slag av radikalism och vi kom allt

mer att närma oss den sociala realismen. Till det inspirerades vi bl. a. av Harald Rue, vår danske kontakt på konstområdet. Jag minns inte om det var Rue som pekade ut mexikanerna för oss, men jag vet att vi presenterade dem entusiastiskt i tidskriften. Själv var jag starkt konstitresserad. När jag kom till Lund hade jag med mig impulser från Per Lindberg i Göteborg. Hans uppsättningar på Lorensbergsteatern gjorde bestående intryck. Och via Per Lindberg hittade man förstås vägen till Max Reinhardt och till tysk expressionism. Men i Ateneum gick alltså utvecklingen åt ett annat håll även om konstitressen bestod.

Ja, den estetiska medvetenheten märks ju redan på omslaget till tidskriften. Ateneum är avancerad i utformningen, med en kraftfull layout och typografi och annonserna är funktionalistiskt inramade. Man frestas nästan kalla den elegant.

Där har vi Lundatraditionen igen. Silversmeden Wiven Nilsson, kubisten Gösta Adrian-Nilsson (GAN), konsthistorikern Aron Borelius, med dem hade vi kontakt. Det fanns ingen av oss på tidskriften som menade att utformningen av tidskriften var något oväsentligt. Men det var nog framför allt Stjernman som höll i detta. Och det var han och Hartman som uppvaktade annonsörerna. Annonsintäkterna var tidskriftens väsentliga ekonomiska grund.

En något osäker grund för en marxistisk tidskrift.

Det är klart. Men där har vi väl ett uttryck för det trots allt idylliska i dåtidens akademiska Lund. När studenterna gjorde en egen tidskrift, då var det självklart att stadens småhandlare och stadens näringsliv skulle ställa upp och annonsera i den. Och det gjorde de i *Ateneum*, privathandlare såväl som Skånska Städernas Brandstodsförening och KF. Att tidskriften var marxistisk gjorde varken till eller från. Att tidskriften var vacker var nog i så fall en viktigare sak.

Du talar om det idylliska i studenternas Lund. Nog kan man väl också kalla Ateneums mottagande rätt idylliskt. Det förefaller något märkligt detta. Här ges en marxistisk tidskrift ut av universitetsstuderande i Lund mitt under fascismens framgångsår, men såväl Folkets Dagblad Politiken som huset Bonnier hälsar den med respekt och applåder. Hur kunde detta komma sig?

Det är sant att den fick överlag goda recensioner. Men så var ju det intellektuella klimatet i Sverige 1933 liberalt. Visst gjorde högerextremister inbrytningar på studentkåren, men i pressen och i massmedia var toleransen ännu stor.

Men på universitetet då? Huvudsyftet med Ateneum var ju att etablera ett radikalt annorlunda vetenskapligt förhållningssätt. Inte kunde väl det gillas bland apologeterna på det borgerliga universitetet?

Nu var ju *Ateneum* huvudsakligen en lundensisk tidskrift. Och då måste man vara medveten om den roll Lauritz Weibull spelade där och för oss. Lauritz Weibull var en radikal liberal som betydde oerhört mycket. Han hade alltid varit åttitalistiskt radikal, stött Bengt Lidfors, och hans stöd kunde vi alltid påräkna. Som professor i historia och som ansvarig för Scandia hade han ju dessutom en position som var betydelsefull för just oss. Även från Curt Weibull hade vi ett likartat stöd. Hem till honom och till hans maka bjöds då och då clartéister och andra radikaler för debatt och diskussion. Detta att alla visste att vi var vetenskapligt accepterade hos bröderna Weibull var naturligtvis mycket väsentligt. Hade vi varit vetenskapligt utstötta i Lund hade vi inte kunnat få det genomslag vi nu faktiskt fick.

Men ändå. Ateneum stod på den klassiska marxismens grund. Klassperspektivets marxism och den historiska materialismen. Det var inte en vagt marxiserande tidskrift, det var inte den humanistiska marxismen som där lanserades. Är det då inte — trots den liberala andan, trots Weibull — paradoxalt att ni kunde slå er fram mot denna accepterade position där era resultat togs på allvar och där Scandia öppnade sina spalter? Du skrev ju själv under denna period ett flertal längre uppsatser i Scandia.

Jo. Vi tog dem väl litet grand med överraskning, helt enkelt. Folk verkade förvånade över hur pass vettig och hållfast en historiematerialistisk förklaring kunde vara. Och vi sökte alltid vara garderade. Söker man bryta nya vägar, då vet man att de små detaljerna och de små sakfelen och inte det stora perspektivet är det som kommer att utsättas för kritiken och attackerna. Vi undvek polemiken när vi skrev i *Ateneum*. Den saken kunde vi sköta i *Clarté* och i tidningarna. I *Ateneum* skulle vi inte ge hugg på oss för detaljfel. Jag minns att när jag vid den här tiden skrivit artikeln om Napoleon till *Svensk Uppslagsbok*,¹ kom Frans G. Bengtsson fram till mig och sa, att han läst mina sidor med ”knappnål”, men trots det hade han bara kunnat upptäcka ett enda fel och det var ett tryckfel. Det stod ”modifierad” i stället för ”kodifierad”. Och den artikeln var en helt genomförd historiematerialistisk studie.

Jag skrev ju vid sidan av de rent vetenskapliga studierna vid den här tiden polemik och kritik i *Social-Demokraten* och i *Arbetet*. Där kunde man på annat sätt ta ut svängarna. Du skall veta att vårt stilideal hade vi hämtat från Bengt Lidforss. Honom läste vi högt om kvällarna. Hans spets och satir var ju rena njutningen. Ett mycket klart uttryck för denna beundran är den artikel jag skrev i *Arbetet* den 23.9 -33, till Lidforss-jubileet det året.

Meurling och i viss mån jag själv lärde mycket av Lidforss. Som stilist hör han till våra allra främsta.

Men när vi forskade och skrev vetenskap var tonläget ett annat, då fick polemiken ligga i själva sakframställningen.

Inte minst påfallande med den marxistiska tidskriften Ateneum, alltså Ateneum från hösten -33, är vad man skulle kunna kalla dess flygande start. Jag menar, ni trevar er inte framnummer efter nummer mot en allt mer uttalad marxistisk position; den finns där som en självklar utgångspunkt. Det ger naturligtvis tyngd och stadga. Det första höstnumret inleder du med uppsatsen ”Historieskrivningens dilemma”. Där påvisas bl. a. den borgerliga historieskrivningens svårigheter med statsbegreppet. Svårigheter som bara kan övervinnas genom en klassanalys av staten.

Uppsatsen och numret i sin helhet ger intryck av väletablerade ståndpunkter och klar målsättning. När hade ni då inlett era marxistiska studier?

Så värst många år hade vi ju inte hållit på. I Lund tog Marx-studiet inte ordentligt fart förrän med världskrisen. Visserligen fanns det dessförinnan en grupp äldre clartéister med Arnold Ljungdal i spetsen, men de var så ensidigt filosofiskt inriktade att de absorberades av rätt interna och esoteriska studier. De gick på Hans Larssons seminarium men utåt märktes de mest i religionsdiskussionerna. Först med krisen blev intresset för marxismen le vande. Och då ställdes vi också inför de väsentliga problemen Jag hade varit socialist alltsedan jag kom till Lund. Professor Steffen vid Högskolan här i Göteborg var den som hade fått mig teoretiskt intresserad av socialismen. Men han var engelsk socialist. Jag började alltså, skam till sägandes, med att läsa McDonald och trodde på honom ett slag. Sen läste jag fabianerna.

Men mot slutet av 20-talet blev studierna systematiska. Vi var några historiker och några nationalekonomer som då sökte ta oss ur det logiska system som nationalekonomin innebär. Den klassiska nationalekonomin, fortsatt sen med gränsvärdeläran, är ju ett strängt och logiskt uppbyggt system som erbjuder stora svårigheter att ta sig ur. Men där spelade Johan Vogt från Oslo en avgörande roll för oss. Han var den marxistiske moderne nationalekonom som både kunde kritisera den borgerliga ekonomin och samtidigt anvisa vägen i den marxistiska ekonomiläran. Som politiskt aktiv tillhörde han Mot Dag-gruppen i Norge, som vi genom *Clarté* hade nära kontakter med. Det var denna grupp med hl. a. Falk, Evang och Vogt, som 1932 började ge ut den enastående marxistiska encyklopedin, *Arbejdernes leksikon*.

---

¹ [Bourgeoisins kejsare](#) (om Napoleon)

Fick vi på så sätt hjälp från kvalificerade marxistiska ekonomer med kritiken mot den borgerliga nationalekonomin, fick vi också hjälp från litet annat håll. Det var genom Myrdals avhandling *Vetenskap och politik*. Det är ju ingalunda någon marxistisk analys Myrdal där gör, men han löser upp den nationalekonomiska doktrinen med hjälp av en filosofisk begreppsanalys som här visade sig väldigt användbar. Myrdals teknik kunde också marxister dra nytta av.

Inte minst genom denna rent nationalekonomiska utgångspunkt i Marx-studiet blev naturligtvis den stora ekonomiska krisen det dominerande samtidsintrycket. Vi trodde faktiskt samtliga att det vi då upplevde var kapitalismens sista kris. Lenin hade ju menat att två länder i Europa befann sig i en revolutionär situation: Tyskland och Italien. Där var den demokratiska processen slut och där hade arbetarklassen möjlighet att ta makten. På sätt och vis hade han ju rätt. Dessa två länder var revolutionära, men det blev inte arbetarna utan borgarklassen som tog makten genom nazismen resp. fascismen.

Vi trodde nog att världskapitalismen stod inför sitt avgörande nederlag och vi räknade aldrig med att det fascistiska alternativet skulle rädda Europa som det gjorde genom att Tyskland började upprusta och konjunkturen kom igång igen.

Detta avgörande skede sysselsatte oss naturligtvis dagligen. Vi hade haft Weimarrepubliken som ett slags andligt fosterland, som jag tidigare sa. Där hade under några år en enorm intellektuell aktivitet utvecklats. Konst, litteratur, den moderna fysiken, psykoanalysen; på alla dessa områden fanns avantgardet i Tyskland. Jag prenumererade på *Tagebuch* och på *Weltbühne*, Ossietzskys tidskrift, och på *Zeitschrift für Sozialforschung*. Inte minst den sistnämnda hade avgörande betydelse för vår orientering. Den gavs ut i Frankfurt am Main 1932. 1933 kom sen bara ett häfte. Efter maktövertagandet fick de fly; Max Horkheimer, Henri Grossman, Marcuse, Adorno, Karl Mannheim osv. Detta var ju en vetenskaplig miljö som inte på något sätt var representerad vid våra universitet. Där fanns sålunda en ohygglig spännvidd mellan denna nya revolutionerande värld och den som sen segrade.

Med denna avancerade idébakgrund och med den tyngd som Ateneum sen hade i sina artiklar kan man ju fråga sig om tidskriften i någon större utsträckning nådde utanför studentlyorna. Fick den någonsin några rent praktiskt-politiska konsekvenser?

Det beror på hur man räknar. *Ateneum* var en exklusiv tidskrift, avsedd att fungera på universitetet som ett organ för marxistisk vetenskap. Detta var en mycket medveten begränsning. Vi hade sett hur *Clarté* och andra tidskrifter försökt gå ut med socialistisk och marxistisk kritik som skulle nå studiecirkelns folk, eftersom ABF, Alf Ahlberg och nationalekonomen Silverstolpe inte precis undervisade dem i marxism. Det där var naturligtvis ett väsentligt arbete, men för att marxismen skulle kunna utvecklas och för att riktiga beskrivningar av vårt samhälle och dess historia skulle kunna göras, var det nödvändigt att man också sökte åstadkomma en marxistisk forskning på universitetsnivå. Vi ville med *Ateneum* slå in i den akademiska världen och visa att marxismen var en fruktbar arbetsmetod. Det var således en arbetsdelning.

Innebar inte detta också att ni slapp undan ställningstaganden och positionsbestämningar inom den politiska vänstern?

Jo. Sådana bekymmer lämnade vi helt åt *Clarté*. Och där var ju detta ett ständigt problem. Ungdomsförbundet krävde gång efter annan att alla socialdemokrater skulle lämna *Clarté*. Då gällde det att snabbt kontakta Wigforss, som alltid tog ställning för oss i partistyrelsen. Men *Ateneum* var partipolitiskt helt obunden och dess ställningstaganden låg på en annan nivå.

Det hindrade nu inte Ture Nerman från att i Folkets Dagblad Politiken skriva: "Den ungdom, som har startat Ateneum, är av rätta sorten, och de arbetare, som har intresse för att komma till samförstånd med de bästa intellektuella, de revolutionära, kommer inte att ångra om de

ger ut 1 krona på bekantskapen med Ateneum.”

Jaha. Ja, det är klart att det fanns ett starkt vetenskapligt intresse i arbetarrörelsen. Jag vet att vi hade läsare utanför akademierna.

Hade ni i så fall några kontakter med kommunisterna i vetenskapliga sammanhang?

Nej. SKP:s teoretiska arbete tror jag inte var särskilt utvecklat. Vi betraktade väl kommunisterna mest som testuggare. Jag tror inte de studerade Marx särskilt flitigt då. Det handlade mest om Kominterns teser, bulletiner och protokoll. Vetenskapligt sett var de nog rätt sterila. Däremot är det ju klart att vi läste Lenin. Hans ”Staten och revolutionen” och hans bok ”Agrarfrågan i Ryssland mot slutet av 1800-talet”, de spelade stor roll för oss. Hans grundsyn på de socieekonomiska förutsättningarna för den ryska revolutionen var införlivad med vårt historiska tänkande. Jag tror inte kommunisterna läste Lenin heller på den tiden.

En gång beställde *Folkets Dagblad Politiken* en artikel av mig, det var om Engelbrekt.² Den fick dom och jag vill minnas att Kilbom vittnat om att den var till belåtenhet. Men det var nog min enda närmare kontakt med SKP under den här perioden.³

Det du berättar och det Ateneum representerar vittnar ju om en situation för marxismen som i väsentliga avseenden är den omvända mot den idag. De senaste åren har marxism studerats som aldrig förr i det här landet. På skolor, på universitet, i bostadsföreningar och på arbetsplatser hålls studiecirklar i socialism. Men syftet är klart och tydligt: politisk kamp. Den vetenskapliga ambitionen har varit underordnad en praktisk och politisk. Ni däremot, tvingade upp marxismen på en hög abstraktionsnivå, använde den som en vetenskap på det borgerliga universitetet. Den politiska kampen var en andrahandsfråga. Vad säger du om en sådan något mekanisk bild av då och nu?

Jag tror att den nya entusiasmen inför marxismen delvis är illusorisk. Jag menar att det är en illusion om man tror att man idag kan gå ut till fackföreningar och i nämnvärd utsträckning påverka dem med marxismens teorier och analyser. Teoretiker har alltid varit av den uppfattningen att tänker man rätt så ändrar sig verkligheten. Det ligger naturligtvis nära till hands för akademiker och intellektuella som befinner sig i en sådan miljö där den klara tanken spelar en avgörande roll. När jag 1935 recenserade Cornus stora avhandling om den unge Marx i *Ateneum*, varnade jag för en sådan övertro.⁴ Man kan inte revolutionera världen enbart genom att tänka klart.

Det låter nästan som den teoretiska kampen är helt frikopplad från den politiska. Såg ni det så?

Inte alls. Om vi nu håller oss till 30-talet och till tiden för Ateneum, kom då ihåg tidssituationen! Vi stod i en mycket medveten kampsituation vid universitetet. Nazismen hade vält in över de tyska universitetet. Vi såg det och vi uppfattade därför universitetet som ett väsentligt kampområde och som ett område vi hade förutsättningar att klara. På så sätt fanns alltså en mycket nära förbindelse mellan teoretiskt, vetenskapligt arbete och politik. Och att söka etablera marxismen som en vetenskap var naturligtvis på sikt en oerhört väsentlig sak. Den gav ju samhällsinsikt.

Vid denna tid hade skallet mot marxismen just börjat. Och det tidigare så liberala manöver-

² Se: [Engelbrekts revolution](#)

³ Här misstas sig Per Nyström något. 1929 splittrades SKP i två delar, där majoriteten (med bl a Kilbom i ledningen) fortsatte att kalla sig SKP utan att vara kvar i Kommunistiska Internationalen. Dagstidningen *Folkets Dagblad* tog ”kilbomarna” med sig vid brytningen. 1934, i samband med en sammanslagning med en utbrytning ur socialdemokraterna (”Strömmarna”), bytte dock partiet namn till *Socialistiska Partiet* (SP). När Nyström skrev sin artikel om Engelbrekt för *Folkets Dagblad* våren 1935 tillhörde tidningen således SP, inte SKP. Om SP, se [Mellan två internationaler - Socialistiska Partiet 1929-1937](#) av Bernt Kennerström.

⁴ Se [Karl Marx' ungdom](#)

utrymmet började krympa. Det var självklart att då bjuda motstånd. Du kan se t. ex. hur professor Wilhelm Keilhau attackerar marxismen i *Scandia* -34 och hur jag söker bemöta honom. Debatten handlade om den historiska materialismen. Keilhau sökte framställa marxismen som en modeuppfattning som med den ändrade politiska situationen i Tyskland förlorat sin lockelse. Så nära var alltså sambandet mellan vetenskap och politik. Keilhau gick ju att bemöta, men tendensen var allmän och tydlig. Marxismen skulle börja skämtas bort. Också i arbetarrörelsens press började antimarxismen göra sig gällande. Och på de liberala tidningarnas kultursidor förklarades marxismen vara död. Victor Svanberg fick ju förkunna detta på stor plats i DN.

Sen menar jag att vi också på ett ännu mer konkret plan visade hur vetenskap och politik hörde ihop. Det var när vi gjorde lantarbetarundersökningarna i Skåne. Vi mätte, undersökte och registrerade statarnas bostadsförhållanden. Vid universitetet hånades vi. Detta var inte vetenskap, sa man då. Numera är det ju det: bostadssociologiska undersökningar. Vi ville avslöja de bedrövliga förhållanden under vilka lantarbetarbefolkningen levde. Här fanns en förbindelse mellan praxis och teori som var viktig och funktionell. Men det arbetet gjordes i Clartés regi.

En sak till. Hur försörjde du dig under de här åren?

Jag arbetade huvudsakligen som ABF-lärare med kurser för arbetslösa sjömän i Malmö och föreläste i nationalekonomi och i ekonomisk geografi, skrev i arbetarpressen och i *Svensk Uppslagsbok*. Vi clartéister var inte alls den isolerade grupp radikaler som man ibland framställt oss som. Vi hade förresten heller ingen möjlighet att vara det. Akademikersituationen i kristiden var sådan att man tvingades ut på extrajobb och korttidstjänster. Jag tror inte heller att arbetarna var främmande för Lunds radikala studenter. Kontakten mellan dem och arbetarrörelsen var ju gammal. Där har vi traditionen från Lidforss och framåt igen.